

کمانچه

در دایره المعارف فارسی ج ۲ در معنی کمانچه آمده است: از سازهای زهی قدیم ایران و در واقع نوع تکامل یافته رباب، کاسه گرد و پایه آهنی دارد و مانند تار و ویولون سیم های آن را با گوشه محکم و کوک می کنند، کمانی که با آن کمانچه را می نوازند، کمانه نام دارد و همان است که در ویولون کلمه فرانسوی آرشه به معنی کمان کوچک جای آن را گرفته است.

کمانچه یکی از سازهای موسیقی سنتی ایران است. این ساز جزو دسته سازهای زهی است و دارای ۴ سیم است. این سیم ها به موازات همه طول ساز امتداد دارند. کاسه صوتی این ساز از چوب توت است که با برش هایی از عاج تزئین شده است. پیشینه کمانچه در ایران به پیش از اسلام می رسد و در نواحی بلوچستان به نام قزک یا قیچک نامیده می شود ولی شمار سیم های آن از کمانچه بیشتر است.

از زیر شیطانک کمانچه تارزیر دهانه کاسه در کمانچه های پشت بسته ۵/۲۸ و در کمانچه های پشت باز ۳۱ سانتی متر است که این اندازه ها در کمانچه های نقاط مختلف کشور نسبی هستند. ترکیب صدایی کمانچه آن را از نوع سازهای زیر صدا قرار داده، البته در کمانچه های آلتویت باس صدای اکتاویم تر است. در قدیم کمانچه را ۲ تار پارسی می گفتند. کمانچه را با ۲ کوک چپ و راست کوک می کنند. چپ کوک برای همراهی با خوانندگان زیر صدا و راست کوک برای همراهی و جواب آواز بهم صداها. البته همه مطالب گفته شده نسبی هستند به طور مثال در برخی نقاط ایران ممکن است طول دسته کمانچه به ۳۵ سانت هم برسد. کمانچه با صدای تو دماغی مربوط به سبک قدیم این ساز و در واقع شیوه کمانچه نوازی استاد اصغر بهاری است. اما امروز غیر از این سبک شیوه کمانچه نوازی نوین هم وجود دارد که کیهان کلهر آن را بارورتر کرده است.

شادروان خالقی در کتاب سرگذشت موسیقی ایران، کمانچه را تکامل یافته رباب می نامد و می نویسد: «ساز اخیر رباب که نخست ۲ سیم داشته و بعدها یک سیم دیگر به آن اضافه شده است و با کمانه به صدا در می آمده و همان است که ما امروز کمانچه می گوئیم»؛ و در همین جا اضافه می کند: «از دوره صفویه به بعد کمانچه یکی از ارکان موسیقی ایران به شمار آمده است. قسمت اصلی کمانچه کاسه آن است که به

صورت های مختلف ساخته می شود. کاسه کمانچه هنوز از نظر جنس چوب، اندازه ها و شکل یکسان و تثبیت شده نیست. از نظر شکل، کاسه ها را به صورت کروی یا مخروط ناقص درست می کنند. کاسه هایی که به شکل مخروط ناقص هستند بیشتر پشت باز ساخته می شوند.» استفاده از این کمانچه ها در قسمت های مرکزی ایران بویژه در لرستان متداول است. این کمانچه ها صدایی پر قدرت و شفاف دارند و چون کاسه سبک دارند، اجرای قطعاتی که نیاز به چرخیدن سریع کمانچه دارد روی این کمانچه ها آسان تر است و این امتیازی است برای این نوع کمانچه. این کمانچه ها بیشتر ۳ سیم دارند ولی این روزها به تدریج دارای چهار سیم می شوند.

کمانچه به وسیله یک پایه که در قسمت سیم گیر به کاسه وصل شده است، روی پای نوازنده قرار می گیرد. آرشه کمانچه، که اسم اولیه اش کمانه بوده، تشکیل شده است از یک چوب که از یک طرف انحنا دارد با بلندی ۶۰ سانتی متر و موی دم اسب. موی آرشه کمانچه بر خلاف سازهای زهی غربی روی چوب محکم کشیده نمی شود، بلکه این نوازنده است که هنگام نوازندگی به تناسب احساس فشار را روی سیم تغییر می دهد. چگونگی صدای کمانچه به عواملی بستگی دارد که برخی از آنها از این قرارند: جنس چوب، ضخامت در نقاط مختلف کاسه، شکل کاسه، اندازه های کاسه، چگونگی سطح کاسه از نظر تراش، نوع و ضخامت پوست، جنس و شکل و اندازه و محل قرار گرفتن خرک، چگونگی شیطانک، جنس سیم و زاویه اتصال دسته به کاسه. برای ساختن کمانچه ای با صدای دلخواه در نظر داشتن عواملی که گفته شد، سال ها تجربه لازم است.

هم اکنون نوازندگان مطرح این ساز عبارتند از: کیهان کلهر که این ساز را جهانی کرده و دوبار با قطعاتی که برای این ساز ساخته، نامزد جایزه بزرگ موسیقی جهان «گرمی» شده است. سعید فرج پوری که عضو گروه دستان است و بتازگی با استاد شجریان در تورهای دور دنیا شرکت کرده است. اردشیر کامکار که از خانواده بزرگ کامکارهاست، داوود گنجه ای، علی اکبر شکارچی، فرج علیپور و هادی منتظری که همگی از قدیمی کارهای کمانچه نوازی ایران هستند. اکنون بهترین سازندگان کمانچه در ایران کردی، ملکی و امیر عطایی هستند.